

А.М. Зелінський*

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТТЯ “ПАЦІЄНТ”

Не зважаючи на бурхливий розвиток суспільних відносин у сфері медицини, а саме наданні медичних послуг та виконання медичних робіт, законодавець не поспішає звертати на них належну увагу. Його більше цікавлять відносини з обігу лікарських засобів, виробів медичного призначення, надання медичним працівникам додаткових пільг тощо, вважаючи, що більшість відносин у цій сфері можна врегулювати Основами законодавства України про охорону здоров'я, Законами України “Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині”, “Про психіатричну допомогу”, “Про лікарські засоби” та деякими іншими Законами.

Не оспорюючи важливість та необхідність існування вказаних нормативно-правових актів, зазначимо, що їх існування та правильне застосування можливе лише при наявності визначеного базису — категоріального апарату, фундаментальних принципів взаємодії суб'єктів відносин, визначення методу їх врегулювання.

Повинні відзначити, що Основи законодавства України про охорону здоров'я вже не відіграють такого фундаментального значення, яке вони мали на час їх прийняття, практика та наукова думка дещо просунулись вперед у розумінні відносин у сфері охорони здоров'я, напрумах їх законодавчого врегулювання та шляхах заповнення прогалин існуючого регулювання.

Особливу цікавість для науковців та й практиків у даній сфері суспільних відносин становить суб'єктний склад досліджуваних нами відносин: суб'єктів, які отримують медичні послуги й результати медичних робіт та суб'єкти, що їх надають чи виконують.

У даній статті ставиться завдання визначити характерні ознаки, віднайти визначення суб'єкту, який отримує медичні послуги та результати медичних робіт, прийнятою й загальноновживаною назвою якого є пацієнт¹.

Проблеми, пов'язані з визначенням поняття “пацієнт”, піднімаються вже довгий час. Цьому питанню присвячені роботи А.М. Савицької, М.С. Малєїна, М.М. Малєїної, Н.Б. Болотіної, О.В. Тихомирова, С.Г. Стеценка, А.О. Сіроткіної, О.І. Смотрової та інших науковців. Але особливого значення дана проблема набула в наш час. І це пов'язано, перш за все, з новими науковими пошуками на межі медицини та права, розвитком наукової думки про особисті немайнові права фізичної особи, а також значним зростанням приватної медицини.

З метою виконання поставленого завдання, вважаємо за необхідне, перш за все, звернутись до міжнародних актів із охорони здоров'я, оскільки світові надбання іноді значно перевершують досягнення в певній сфері окремої країни.

Так, визначення “пацієнт” ми знаходимо в “Принципах захисту осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги”, які були затверджені Резолюцією 46/119 ООН 18 грудня 1992 року за доповіддю Третього комітету (А/46/721), та Декларації про політику в сфері забезпечення прав пацієнтів в Європі, прийнятій Європейською нарадою з прав пацієнтів в Амстердамі, Нідерланди, березні 1994 року. В першому документі “пацієнт” — це людина, яка отримує психіатричну допомогу, а також всі люди, які звертаються до психіатричного закладу², а в другому — здоровий (здорові) чи хворий (хворі) споживач (споживачі) медичних послуг³.

© Зелінський А.М., 2006

* аспірант Інституту держави та права ім. В.М. Корецького НАН України

¹ У перекладі з латинської мови означає — хворий.

² Права человека и профессиональная ответственность врача в международных документах. — К.: Сфера, 1998. — С. 87.

³ Декларация о политике в области обеспечения прав пациента в Европе // <http://www.patright.org.ua/dropch.html>.

Орієнтація України на міжнародні стандарти з прав людини та їх прийняття хоч і позитивно позначається на розвитку української наукової думки та законодавчого регулювання, але не зважаючи на це та на застосування в українському законодавстві поняття “пацієнт”, можна констатувати відсутність чіткої та науково виваженої його дефініції.

Серед всієї сукупності нормативно-правових актів України легальну дефініцію даному терміна віднаходимо не в законі, а лише в підзаконному акті — Інструкції про проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань⁴. Згідно з п. 2.15 зазначеної Інструкції, пацієнт (доброволець) — це особа, яка безпосередньо контактує з закладами охорони здоров'я та пропонує себе за добровільною згодою в якості досліджуваного в клінічних випробуваннях лікарського засобу. А тому ми не погоджуємось з тим, що деякі науковці стверджують відсутність такого поняття в українському законодавстві⁵.

На відміну від чинного законодавства, проекти нормативно-правових актів містять дуже багато визначень поняття “пацієнт”, в які вкладається схожий зміст, але із закріпленням різних ознак.

В абзаці 1 ст. 1 проекту Закону України “Про права пацієнтів в Україні” міститься таке визначення: “Пацієнт — будь-яка особа, що звернулася за медичною допомогою або скористалася нею, незалежно від того, в якому вона стані, хвора, здорова чи як особа, що погодилася на медико-біологічні дослідження”⁶.

Проект Закону України “Про засади охорони здоров'я в Україні” дає таке визначення (абз. 15 ст. 1): “Пацієнт — людина, яка звертається в заклади охорони здоров'я або до медичного працівника за медичною допомогою (послугою)”⁷.

Проектом Закону України “Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування” пропонувалось внести зміни до Основ законодавства України про охорону здоров'я шляхом запровадження поняття пацієнта, як будь-якої особи, яка звернулася за наданням послуг до закладу охорони здоров'я чи медичного працівника, незалежно від стану здоров'я цієї особи⁸.

Варто відзначити, що науковцями розроблено власні визначення даного поняття. Але в деяких наукових працях, що присвячено правовим основам охорони здоров'я, даний термін вживається без наведення його дефініції⁹.

Так, Н.Б. Болотіна дає таке визначення: “Пацієнт — фізична особа, яка у встановленому порядку отримує медичну допомогу (профілактичну, діагностичну, лікувальну, реабілітаційну) або піддається медико-біологічним дослідом (клінічним випробуванням) з боку медичних працівників”¹⁰.

Тоді як О.І. Смотров пропонує пацієнтом визнавати здорового чи хворого споживача медичних послуг¹¹.

⁴ Інструкція про проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань, затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України “Про затвердження Інструкції про проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань та Типового положення про комісію з питань етики” від 01.11.2000 р. № 281 (із змінами та доповненнями) // ОВУ. — 2000. — № 47. — Ст. 2050.

⁵ Болотіна Н.Б. Пацієнт: поняття, права та обов'язки // Правова держава. — 2004. — Випуск 14. — С. 301.

⁶ Про права пацієнтів в Україні: Проект Закону України від 16.01.2003 р. № 2649 // <http://www.rada.gov.ua:8080/pls/zweb/webproc34?id=&pf3511=14018&pf35401=28748>.

⁷ Про засади охорони здоров'я в Україні: Проект Закону України від 14.01.2004 р. // <http://www.rada.gov.ua:8080/pls/zweb/webproc34?id=&pf3511=16950&pf35401=46072>.

⁸ Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування: Проект Закону України від 12.12.2003 р. // http://www.rada.gov.ua:8080/pls/zweb/webproc4_1?id=&pf3511=16630.

⁹ Правовые основы здравоохранения в России / Под ред. Ю.Л. Шевченко. — М.: ГЭОТАР-МЕД, 2001; Федорова М.Ю. Медицинское право: Учеб. пособие. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003.

¹⁰ Болотіна Н.Б. Вказ. праця. — С. 304.

¹¹ Смотров О.І. Договір щодо оплатного надання медичних послуг: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Національний університет внутрішніх справ, МВС України. — Х., 2003. — С. 71.

Одне з найбільш точних визначень, на нашу думку, наводить С.Г. Стеценко, який зазначає, що пацієнт — це людина, яка звернулась до лікувально-профілактичного закладу за діагностичною, лікувальною чи профілактичною медичною допомогою або особа, яка бере участь в якості досліджуваного при клінічних випробуваннях лікарських засобів¹².

Не зважаючи на наявність схожості, кожне поняття має власні особливості. Так, у дефініціях вживаються такі терміни як “людина”, “особа”, “фізична особа”, “будь-яка особа”.

На нашу думку, пацієнтом є людина. Даний висновок випливає з того, що лише фізична особа володіє здоров’ям та наділена правом на здоров’я¹³, можливість бути пацієнтом не залежить ні від правоздатності, ні дієздатності людини, оскільки навіть особи, яких визнано недієздатними та направлено на примусове лікування до психіатричних закладів, володіють певними правами та обов’язками¹⁴.

Зауважимо, що не можна зараховувати до категорії пацієнтів тварин, хоча б на підставі того, що пацієнт є суб’єктом права, тоді як тварини належать до об’єктів права. До того ж тваринам надаються не медичні послуги, а ветеринарна допомога.

Враховуючи те, що на правовідносини щодо надання медичних послуг, виконання медичних робіт поширюється цивільно-правове регулювання¹⁵, з термінологічного погляду, правильно зазначити, що пацієнтом є будь-яка фізична особа. Саме будь-яка фізична особа є пацієнтом оскільки згідно з чинним законодавством медична допомога надається як громадянам України, так і негромадянам України (різниця полягає в оплатності та її обсягах).

Особливо слід відмітити, що в силу специфічності даних правовідносин пацієнтом об’єктивно не може бути юридична особа. Такі правовідносини носять особистісний (фідуціарний) характер.

Вважаємо, що для набуття статусу пацієнта фізичній особі не обов’язково мати якийсь захворювання, оскільки поняття “пацієнт” та “хворий” не є тотожні та різняться за змістом.

Вживання терміна “пацієнт” щодо особи, характеризує її як учасника певних правовідносин, якщо ж користуватися терміном “хворий”, то це характеризує стан здоров’я особи, а не її участь у соціальних відносинах.

Як правильно зазначається в науковій літературі, хвора людина може й не стати пацієнтом (наприклад, лікуватись самостійно або за допомогою членів сім’ї та знайомих, або ж бути хворою — мати хворобу, і не лікуватись взагалі). Водночас, пацієнт може не бути хворим, наприклад, брати участь у медичному експерименті¹⁶. Тобто, ці поняття за змістом є різноплановими і можуть вживатись щодо однієї і тієї ж особи одночасно. Виходячи з зазначеного, навіть пропонувалося не вживати в юридичній науці й практиці такого терміну як “хворий”¹⁷.

Тому, видається логічним та правильним при визначенні поняття “пацієнт” використовувати саме термін “фізична особа”.

Визначення “пацієнт” не може розглядатись окремо від його контрагента в правовідносинах, інакше отримаємо відірвану від практики, “нежиттєздатну” дефініцію, що не матиме наукової та практичної цінності.

¹² Стеценко С.Г. Медицинское право: Учебник. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. — С. 163.

¹³ Стефанчук Р.О., Зелінський А.М. Право на здоров’я як особисте немайнове право фізичної особи // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. — 2003. — № 2 (6). — С. 40-45.

¹⁴ Положення та погляди Всесвітньої психіатричної асоціації про права та юридичний захист психічних хворих прийняті Генеральною асамблеєю ВПА на VIII Всесвітньому конгресі по психіатрії 17.10.1989 р. // Права человека и профессиональная ответственность врача в международных документах. — К.: Сфера, 1998. — С. 80; Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 р. // ОВУ. — 2000. — № 12. — Ст. 444.

¹⁵ Малеина М.Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. — М.: МЗ Пресс, 2000. — С. 24-27.

¹⁶ Болотіна Н.Б. Вказ. праця. — С. 303.

¹⁷ Смотров О.І. Вказ. праця. — С. 71.

Таким контрагентом виступають юридичні особи (узагальнюються терміном “заклади охорони здоров’я”) та фізичні особи — підприємці, що надають медичні послуги та виконують медичні роботи¹⁸, але не будь-які, а тільки ті, які відповідають нижчезазначеним критеріям.

Фізична особа, як послугонадавач чи виконавець робіт може брати участь у даних правовідносинах, лише якщо вона є суб’єктом підприємницької діяльності.

Щоб фізична особа — підприємець могла виступати в якості учасника цивільних правовідносин, вона повинна, по-перше, бути зареєстрованою як суб’єкт підприємницької діяльності в порядку, передбаченому Законом України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців”. По-друге, на вимогу Закону України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності”¹⁹ (ст.ст. 3, 9) для провадження даного виду підприємницької діяльності фізична особа — підприємець повинен отримати ліцензію на здійснення медичної практики²⁰.

Дана ліцензія не може передаватися ліцензіатом будь-якій іншій фізичній чи юридичній особі для надання медичних послуг чи виконання медичних робіт на будь-які підставі, включаючи цивільно-правові договори (наприклад, про сумісну діяльність чи договір доручення).

Як вже зазначалось вище, участь у правовідносинах щодо надання медичних послуг юридичних осіб обмежується, оскільки вони не можуть виступати в даних правовідносинах як споживачі²¹, а лише як послугонадавачі чи виконавці робіт.

Законодавством визначено, що послугонадавачами чи виконавцями робіт можуть бути заклади охорони здоров’я. Згідно з ч. 4 ст. 3 Основами законодавства України про охорону здоров’я²² закладами охорони здоров’я вважаються підприємства, установи та організації, завданням яких є забезпечення різноманітних потреб населення в галузі охорони здоров’я шляхом подання медико-санітарної допомоги, включаючи широкий спектр профілактичних і лікувальних заходів або послуг медичного характеру, а також виконання інших функцій на основі професійної діяльності медичних працівників.

До юридичної особи-послугонадавача чи виконавця робіт законодавством не висуваються особливі вимоги щодо суб’єктів створення, організаційно-правової форми чи порядку державної реєстрації. Створення такої юридичної особи відбувається в загальному порядку, що встановлений законодавством України. Це можуть бути як комерційні, так і некомерційні юридичні особи.

Згідно з вимогами Закону України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності” юридичні особи також повинні отримати ліцензію на надання медичної допомоги. Ліцензія видається юридичній особі, тоді як послуги надаються її працівниками.

Тому особливою рисою в діяльності юридичних осіб, закладів охорони здоров’я та контрагентів у досліджуваних правовідносинах, є спеціальна діяльність на основі професійної діяльності медичних працівників.

Наступна особливість, що потребує з’ясування в межах дослідження даної статті, це визначення мети вступу фізичних осіб у правовідносини з вище зазначеними контрагентами.

¹⁸ Юридичні особи та фізичні особи — підприємці, що надають медичні послуги та виконують медичні роботи в країнах ЄС мають узагальнену назву — провайдери медичної допомоги (Матеріали курсів підготовки інструкторів-викладачів в рамках проекту Європейського Союзу “Фінансування та управління в сфері охорони здоров’я в Україні”).

¹⁹ Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 01.06.2000 р. (із наступними змінами та доповненнями) // ОВУ. — 2000. — № 27. — Ст. 1109.

²⁰ Закріплення в Законі України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності” терміну “медична практика” лише привносить невизначеність та суперечливість в існуючу термінологію.

²¹ Кротов В.М. Обязательство по оказанию услуг в советском гражданском праве: Учебное пособие. — Л., 1990. — С. 29.

²² Основи законодавства України про охорону здоров’я від 19.11.1992 р. // ВВР. — 1993. — № 4. — Ст. 19.

Адже мета вступу в правовідносини дозволяє стверджувати про певну спрямованість правовідносин, в яких фізична особа прагне бути учасником.

Звернення за медичною допомогою, а фактично медичними послугами та медичними роботами, як це вказано в деяких з наведених вище визначень, не допомагає виокремити первинну мету вступу в такі правовідносини.

Первинну мету можна визначити виходячи з того, що, вступаючи у правовідносини щодо надання медичних послуг та виконання медичних робіт, фізична особа розпоряджається здоров'ям (реалізуючи право на здоров'я, на охорону здоров'я), тобто вчиняє дії, спрямовані на збереження, відновлення та покращення свого здоров'я. Тому саме вступ у правовідносини з метою збереження, відновлення та покращення здоров'я є тією шуканою первинною метою. Але аналіз існуючих відносин та їх правового регулювання показує, що таке визначення мети є не повним. Його необхідно доповнити, оскільки реалізація права на здоров'я може бути здійснена шляхом участі в медичному експерименті в якості досліджуваного. І правовідносини, що виникатимуть при участі фізичної особи в медичному експерименті, за суб'єктивним складом, предметом та підставами виникнення є аналогічними правовідносинам з надання медичних послуг, виконання медичних робіт.

Тому вважаємо, що такою метою є збереження, відновлення та покращення здоров'я або участь в медичному експерименті в якості досліджуваного.

І останньою особливістю є те, що для “перетворення” фізичної особи в пацієнта повинні настати відповідні юридичні факти, оскільки без цього (тобто до настання відповідних юридичних фактів) не будуть виникати правовідносини щодо надання медичних послуг, виконання медичних робіт чи проведення медичного експерименту.

Підводячи підсумки, зазначимо, що характерними ознаками пацієнта як учасника правовідносин щодо надання медичних послуг, виконання медичних робіт та учасника медичного експерименту є:

- 1) пацієнт — це завжди фізична особа, яка стала учасником відповідних правовідносин;
- 2) іншим суб'єктом вказаних правовідносин є фізична особа — підприємець або юридична особа (заклад охорони здоров'я), що здійснюють свою діяльність на основі професійної діяльності медичних працівників та отримали ліцензію на здійснення медичної практики;
- 3) метою участі в таких правовідносинах є збереження, відновлення та покращення здоров'я або участь у медичному експерименті в якості досліджуваного.

Враховуючи вищезазначене, вважаємо, що пацієнт — фізична особа, яка з метою збереження, відновлення, покращення свого здоров'я чи участі у медичному експерименті в якості досліджуваного, є стороною у правовідносинах з фізичною особою — підприємцем або юридичною особою (закладом охорони здоров'я), що здійснюють свою діяльність на основі професійної діяльності медичних працівників та отримали ліцензію на здійснення медичної практики.

Визначення характерних ознак пацієнта та виведення поняття “пацієнт” має принципове значення для подальших досліджень правових явищ, що існують на межі права та медицини, розробки пропозицій до чинного законодавства в сфері охорони здоров'я (особливо на рівні Законів України) та вдосконалення правозастосовної практики з метою захисту прав пацієнтів.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільно-правових дисциплін
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 9 від 5 травня 2006 року)*

